

Novica Supić

STRANE DIREKTNE INVESTICIJE I TRŽIŠTE RADA U REPUBLICI SRBIJI: POSTKEJNZIJANSKI PRISTUP¹

SAŽETAK

Cilj rada je detaljnije istražiti vezu između stranih direktnih investicija (SDI) i kvaliteta radnih mesta u Republici Srbiji, posmatrano iz perspektive postkejnzijske ekonomske škole. Rezultati istraživanja ukazuju na to da dominantna uloga stranog kapitala u oblikovanju institucionalnog okvira nacionalne ekonomije, zajedno sa izdašnom politikom subvencionisanja stranih investitora, nije dovela do očekivanih kvalitativnih poboljšanja na tržištu rada. Ovi nalazi se tumače kroz široku ulogu SDI u srpskoj ekonomiji, što dovodi do situacije u kojoj kreatori javnih politika, suočeni s izborom između međusobno konkurentnih makroekonomskih ciljeva koji se mogu ostvariti putem priliva stranog kapitala, često ne uzimaju u obzir kvalitet radnih mesta kao ključni faktor prilikom formulisanja politike prema stranim investitorima.

KLJUČNE REČI

strane direktne investicije, tržište rada, postkejnzijska ekonomska škola, posttranzicione zemlje.

Uvod

Iako je prošlo više od dve decenije od suštinskog otvaranja srpske ekonomije za strani kapital, i dalje postoje vrlo oprečna mišljenja o efektima takve politike. Kontroverze su posebno izražene kada se razmatraju efekti priliva stranog kapitala na tržište rada, imajući u vidu da je stranom kapitalu dodeljena nesrazmerno velika uloga u procesu promena i razvoja institucionalnog okvira nacionalne ekonomije, te kada se strana ulaganja diskreciono, neretko i netransparentno, izdašno subvencionišu iz budžeta. Takva situacija više nego opravdava istraživanja ove teme, uprkos tome što u većini drugih posttranzicionih zemalja, naročito u novim zemljama članicama Evropske unije, pitanja u vezi sa ulogom stranog kapitala u procesu tranzicije predstavljaju završeno poglavlje, za koje interesovanje postoji više u ekonomsko-istorijskom nego u kontekstu ekonomske politike.

¹ Tekst je nastao u okviru projekta „Srbija i globalni izazovi: ka pravednijim i demokratskim javnim politikama II“ koji uz podršku Fondacije za otvoreno društvo realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.

Rad je strukturiran u pet celina. Drugi deo, koji sledi nakon uvoda, prikazuje neke od vodećih teorijskih stavova i empirijskih nalaza iz literature o efektima priliva stranog kapitala na tržište rada, sa posebnim naglaskom na istraživanjima iz srpske ekonomije. Treći deo rada posvećen je teorijskom okviru tranzicije i stranih ulaganja iz perspektive postkejnzijanske ekonomske teorije, kako bi se ukazalo na postojanje i prednosti alternativnih gledišta na ovu problematiku u odnosu na dominantnu neoklasičnu ekonomsku analizu i prateću neoliberalnu ekonomsku politiku. Četvrti deo rada obuhvata prikaz i diskusiju stilizovanih činjenica o stranim ulaganjima i njihovim efektima na tržište rada u Republici Srbiji, koje ne samo da potvrđuju validnost postkejnzijanskih stanovišta, već i ukazuju na primenljivost njihovih preporuka. U poslednjem, petom delu rada, sumiraju se ključni zaključci i daju preporuke kreatorima javnih politika.

Pregled stanja u literaturi

Sa pojavom i širenjem internacionalizacije tokova kapitala, efekti stranih direktnih investicija na tržište rada profilisali su se kao jedna od tema u ekonomskim istraživanjima koja ne gubi na aktuelnosti (Siddique and Bardai 2023). Posledično, letimičnim pregledom literature moguće je pronaći veliki broj kako teorijskih tako i empirijskih radova iz ove oblasti, koji obuhvataju različite zemlje i vremenske periode (Bailey and Driffield 2007; Crescenzi, Ganau, and Storper 2022; Damijan, Kostevc, and Rojec 2015; Federico and Minerva 2008; Feenstra and Hanson 1997; Lipsey, Ramstetter, and Blomstrom 2000; Oliveira and Forte 2021; Rong et al. 2020; Strat, Davidescu (Alexandru), and Paul (Vass) 2015).

Ono što izdvaja posttranzicione zemlje jeste činjenica da one predstavljaju verovatno najbolji uzorak za proučavanje efekata SDI na tržište rada, s obzirom na to da strana ulaganja u ovim zemljama suštinski nisu postojala pre raspada socijalizma (Mahutga and Bandelj 2008). Doduše, bile su prisutne prekogranične investicije velikih socijalističkih preduzeća unutar Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (Wilczynski 1976), ali se one, zbog svoje ograničenosti na socijalističke zemlje i primene netržišnih kriterijuma prilikom donošenja odluka o investicijama, ne mogu poistovetiti sa SDI u pravom značenju te reči (Estrin et al. 2009). Slično stranim ulaganjima, vreme socijalizma odlikovalo se suštinskim nepostojanjem tržišta rada. Prema marksističkoj ideologiji, ukidanje tržišta rada bilo je podjednako bitno za uspostavljanje socijalističkog društva koliko i nacionalizacija sredstava za proizvodnju. Tržište rada bilo je pod uticajem partije, generišući sigurna radna mesta i nisku nezaposlenost, koja je u stvarnosti bila ništa drugo nego administrativno stvorena prekomerna zaposlenost

(Commander, Coricelli, Fabrizio, and Staehr, Karsten 1991; Drobniaković, Panić, and Vlasta 2023; Vodopivec 1991).

Važno je istaći da socijalističko ekonomsko uređenje nije bilo uniformni model, ni u ideološkom ni u praktičnom smislu, u svim zemljama koje su nakon Drugog svetskog rata prešle s kapitalizma na socijalizam. U tom kontekstu, bivša Jugoslavija predstavljala je poseban model koji se bitno razlikovao od centralno planiranog socijalizma u SSSR-u i drugim socijalističkim zemljama Centralne i Istočne Evrope. Osnovne karakteristike jugoslovenskog modela socijalizma bile su društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju i radničko samoupravljanje. U samoupravnom socijalizmu, za razliku od drugih socijalističkih zemalja, vlasnik preduzeća nije bila država, već radnici zaposleni u njima, pri čemu je vlasništvo radnika bilo ograničeno trajanjem zaposlenja. Poseban oblik svojine implicirao je i drugu endemsku karakteristiku jugoslovenskog socijalizma – radničko samoupravljanje. Radi se o specifičnom obliku industrijske demokratije u kojoj je pravo upravljanja delegirano svim zaposlenima. Formalno, radnici su ostvarivali pravo na upravljanje kroz radničke savete, koji su se nalazili na vrhu upravljačke hijerarhije samoupravnog preduzeća (više o specifičnostima jugoslovenskog modela socijalizma vidi u Horvat 1984).

Kolaps socijalizma suočio je bivše socijalističke zemlje s dva ključna izazova. Prvi izazov bio je demontaža ekonomskog sistema u kojem su resursi bili alocirani po komandnom principu, a cene određivane nezavisno od delovanja tržišnih snaga. Drugi, dugoročniji izazov bio je rekaptalizacija nacionalne industrijske osnove (Ferris, Thompson, and Valsan 1994). Ključnu ulogu u prevazilaženju drugog izazova igrale su SDI, uzimajući u obzir nedostatak domaće štednje, kao i napredne tehnologije i znanja (Estrin et al. 2009; Turnock 2017).

Iako postoje kritička mišljenja (Curwin and Mahutga 2014; Egger and Stehrer 2003; Getzner and Moroz 2020; Mencinger 2003; Onaran and Stockhammer 2006), većina istraživanja pokazuje opšti pozitivni efekat SDI na ekonomiju posttranzicionih zemalja (Djankov and Murrell 2002; Hanousek, Kočenda, and Maurel 2011; Iwasaki and Tokunaga 2016). Ilustracije radi, Iwasaki i Tokunaga (2016), na osnovu metaanalize efekata FDI u posttranzicionim zemljama Centralne i Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza, obuhvatajući 760 proračuna iz 30 istraživanja publikovanih u časopisima listiranim u EconLit i Web of Science u periodu od 1989. do 2013. godine, zaključuju da iz današnje perspektive gotovo ništa nije ostalo za polemiku o direktnom pozitivnom uticaju SDI. Međutim, dominacija afirmativnih stavova ne znači istovremeno i nepostojanje kontroverzi koje prate ulazak stranog kapitala u nacionalnu ekonomiju, posebno kada je u pitanju tržište rada.

Strane direktne investicije donose kapital, novu tehnologiju i znanja preduzećima, industriji i regionima, snažno utičući na tražnju za radom i, shodno tome, na strukturu radne snage, zaposlenost, prosečnu produktivnost i zarade (Hale and Xu 2019). Ulazak stranog kapitala u nacionalnu ekonomiju obično je povezan sa promenom relativnih zarada unutar i između preduzeća, što ukazuje na to da koristi od SDI nisu podjednako raspoređene na sve kategorije radnika.

Istraživanja pokazuju da su zarade u preduzećima u vlasništvu stranaca veće nego u domaćim preduzećima iste industrije (Feenstra and Hanson 1997; Girma and Görg 2006; Heyman, Sjöholm, and Tingvall 2007; Josifidis, Supic, and Bodor 2021; Martins 2004). Dominantno objašnjenje uočenog jaza u zaradama jeste da strane kompanije obično raspoložu naprednijom tehnologijom, koja zahteva angažovanje radnika sa višim nivoima znanja i veština, čije su zarade posledično veće (Goldberg and Pavcnik 2007). Ovo potvrđuju i empirijska istraživanja na primerima posttranzicionih zemalja (Broniatowska and Strawiński 2021; Earle, Telegdy, and Antal 2018; Jude and Silaghi 2016; Lorentowicz, Marin, and Raubold 2005; Varblane, Mickiewicz, and Radosevic 2002).

SDI mogu pogoršati distribuciju dohotka ne samo kroz rast nejednakosti u zaradama između stranih i domaćih preduzeća, već i zbog većeg jaza u zaradama unutar preduzeća koja su u stranom vlasništvu. Empirijska istraživanja pokazuju da su razlike u zaradama između bolje i slabije plaćenih radnih mesta izraženije u preduzećima u stranom nego u domaćem vlasništvu (Magda and Sałach 2021; Marjit, Beladi, and Chakrabarti 2004), uz tendenciju daljeg širenja ovog jaza s pomeranjem tokova SDI iz radno intenzivnih sektora ekonomije u sektore intenzivne u znanju i inovacijama (Bogliaccini and Egan 2017; Drahokoupil and Piasna 2018). Stoga ne iznenađuje da najveću premiju od zaposlenja u stranim kompanijama ima relativno mali broj radnika na vodećim pozicijama, kao i radnici deficitarnih profila sa specifičnim znanjima i veštinama (Josifidis, Supic, and Doroskov 2020).

Istraživanja koja u fokusu imaju Republiku Srbiju (Bitzenis and Žugić 2016; Delevic 2020; Madžar 2019; Nikolić 2021; Perić 2019; Radenković 2016; Rapaic 2017; Ratkaj, Sibinović, and Manić 2021) pokazuju da tokovi stranog kapitala i njegovi efekti na srpsku ekonomiju imaju izvesne specifičnosti u poređenju sa drugim posttranzicionim zemljama, posebno kada je reč o novim zemljama članicama EU iz Centralne i Istočne Evrope. Razlozi za takvo stanje trebalo bi da se traže u činjenici da se srpska ekonomija otvorila za strane investicije sa jednom decenijom zakašnjenja, zbog čega još nisu u potpunosti vidljivi dugoročni efekti priliva stranog kapitala, ali i u ograničenjima i nedostacima u sprovođenju strukturnih reformi.

Tranzicija, a time i otvaranje prema stranom kapitalu, u Srbiji suštinski započinje 2001. godine, primenom modela ekonomskog razvoja zasnovanog na maksimalnom privlačenju SDI (Madžar 2019; Ratkaj et al. 2021). Neposredan rezultat takve politike su kontinuirano relativno visoki nivoi SDI u odnosu na prosek zemalja Centralne i Istočne Evrope, kao i EU. Međutim, ono što izostaje jesu kvalitetne investicije, iskazane kroz transfer novih znanja i tehnologija, poslovne kulture i nematerijalne imovine (Aršić, Randelović, and Nojković 2019). Razmatrajući ovu dihotomiju, Ratkaj et al. (2021) ističu da vrednovanje SDI u Srbiji treba vršiti u kvalitativnom, a ne samo u kvantitativnom smislu.

Prema Madžaru (2019), ključni nedostatak modela razvoja zasnovanog na SDI u Srbiji je izostajanje aktivnosti na povećanju domaće akumulativne sposobnosti. U postojećoj strategiji razvoja zanemaruje se činjenica da se nije zabeležilo da se ijedna zemlja uspešno razvila oslanjajući se isključivo na stranu akumulaciju. Sumirajući makroekonomske efekte SDI u Republici Srbiji, Rapačić (2017) ukazuje da SDI nisu stimulisale ekonomski razvoj, jer je većina stranog kapitala ušla u Srbiju kroz privatizaciju domaćih kompanija pod povlašćenim uslovima, preteći masovnim otpuštanjima radnika. U pokušaju da privuče SDI, vlada je neposredno kreirala uslove koji podstiču eksploataciju sopstvenog stanovništva, uz ograničeni efekat na zaposlenost (Radenković 2016). Koristi od takve politike primarno su koncentrisane u rukama političkih elita i stranih investitora koji Srbiju tretiraju kao zemlju sa nisko plaćenom radnom snagom.

U situacijama kada se suočavaju s rastom troškova poslovanja, strane kompanije često traže nove, dodatne koncesije, na šta vlada pristaje, ulazeći time u začarani krug niskih korporativnih poreza, poreskih izuzeća, tolerancije prema izbegavanju plaćanja poreza i izdašnih subvencija. Analizirajući efekte subvencionisanja SDI na zaposlenost u 62 opštine u Republici Srbiji u periodu od 2006. do 2017. godine, Delević (2020) je pokazao da subvencije nisu efikasne u stvaranju novih radnih mesta, izuzev radnih mesta otvorenih u subvencionisanim stranim kompanijama. Opštine koje su primile subvencionisane investicije nisu zabeležile veću zaposlenost u poređenju s periodom pre takvih investicija. Štaviše, veća zaposlenost nije uočena ni u poređenju s opštinama koje nikada nisu imale subvencionisane investicije. Stoga autor zaključuje, u formi preporuke za kreatora javnih politika, da politika subvencionisanja SDI, zasnovana na finansijskim podsticajima po novootvorenom radnom mestu, ne dovodi do održivog rasta zaposlenosti u Srbiji

Subvencionisanje stranih ulaganja deo je politike privlačenja investicija (Agiomirgianakis, Asteriou, and Papatoma 2004; De Mooij and Ederveen 2003; Tanzi 1996), koja se praktikuje u većini posttranzicionih zemalja

(Pavel, Tepperová, and Arltová 2021), uključujući zemlje bivše Jugoslavije (Ratkaj et al. 2021). Takva politika nalazi snažno uporište u empirijskim studijama koje pokazuju pozitivan uticaj SDI na proizvodnju i zaposlenost (Bellak, Leibrecht, and Riedl 2008; Driffield et al. 2010; Johnson 2006; Zulfiu Alili and Adnett 2018). Međutim, politika subvencionisanja stranih ulaganja u Srbiji ima dodatnu ulogu koja se može sumirati u novčanim davanjima stranim investitorima kao kompenzaciji za institucionalne nedostatke u ekonomskom i političkom sistemu (Rapaic 2017; Tmusic and Rapaic 2022). Razmatrajući rezultate takve politike, Madžar (2019) ističe da je to inferioran supstitut za preko potrebni institucionalni razvoj, navodeći da je politika subvencionisanja SDI u Srbiji strukturno pozicionirana kao leglo korupcije. Štaviše, nedavno istraživanje u industrijskom sektoru (Bitzenis and Žugić 2016) pokazuje da strani investitori kao ključnu barijeru za veća ulaganja u Srbiji vide upravo institucionalna ograničenja. Stoga, najbolji način da zemlje zapadnog Balkana, uključujući Srbiju, privuku više SDI je jačanje strukturnih reformi i ubravanje procesa integracije u Evropsku uniju (Rejec and Penev 2011), kako to pokazuje praksa uspešnih posttranzicionih zemalja (Bailey 2018; Brada, Kutan, and Yigit 2006; Estrin 2017; Kinoshita and Campos 2003).

Sumirajući prikazane stavove iz teorijske i empirijske literature, možemo zaključiti da je nepostojanje odgovarajuće institucionalne strukture glavni uzrok izostanka očekivanih efekata SDI u srpskoj ekonomiji. Na temelju ovog saznanja, u našem radu pokušaćemo, iz perspektive postkejnzijanske ekonomske teorije, da ukažemo na ključna institucionalna ograničenja koja mogu objasniti kvalitativni jaz između davanja i koristi od SDI na tržištu rada u Srbiji, kao i da sugerišemo potencijalna rešenja, što je ukupno uzevši naš doprinos literaturi na ovom području.

Postkejnzijanski pogled na tranziciju i strane direktne investicije

U ekonomskom smislu, tranzicija iz centralno planske u tržišnu ekonomiju predstavlja završen proces za bivše socijalističke zemlje iz Centralne i Istočne Evrope. Zajednički imenitelj za ovu grupu heterogenih zemalja bila je ekonomska transformacija po modelu šok terapije, koja je podrazumevala skup brzih i sveobuhvatnih ekonomskih reformi, vođenih idejom da je najbolja tranzicija – najbrža tranzicija. U praksi, šok terapija je podrazumevala ukidanje državne kontrole nad nacionalnom ekonomijom u najkraćem mogućem roku i njeno prepuštanje slobodnom delovanju ekonomskih zakona. Privatizacija državnih preduzeća, liberalizacija spoljne trgovine, ukidanje kontrole cena i zarada rezultirali su brzim uspostavljanjem tržišnih

relacija, ali uz veliki ekonomski i, posebno, socijalni trošak, izražen kroz oštar pad proizvodnje i zaposlenosti, rast dohodnih nejednakosti i siromaštva, naročito u prvim godinama tranzicije.

U traganju za odgovorom na pitanje da li su posttranzicione zemlje mogle izabrati lakši put prema tržišnoj ekonomiji, heterodoksní ekonomisti ukazuju na alternativni model tranzicije, zasnovan na postkejnzijskoj ekonomskoj školi. Iz postkejnzijske perspektive, krajnji cilj tranzicije iz centralno planske u tržišnu ekonomiju trebalo bi biti uspostavljanje „civilizovanog tržišno-kapitalističkog društva“, termina koji opisuje kombinaciju individualizma s obezbeđenjem javnih dobara i pune zaposlenosti (Marangos 2002). Preciznije, radi se o pristupu tranziciji čije su glavne karakteristike državna intervencija i postepeni prelazak ka tržišnoj ekonomiji, uz ostvarivanje ekonomskih i socijalnih ciljeva kao što su privredni rast, puna zaposlenost i niske dohodne nejednakosti.

Postkejnzijski model tranzicije i model šok terapije razlikuju se u pogledu na institucionalne promene koje zahteva proces ekonomske transformacije. U pitanju je kritična tačka u modeliranju procesa tranzicije, jer se od novih institucija očekuje ne samo da omoguće nesmetano delovanje tržišnog mehanizma, već i da otklone, odnosno ublaže njegove nedostatke (Sachs 1991).

Postkejnzijski smatraju da ekonomska transformacija treba da bude postepeni proces, uz preporuku za neodložnu državnu intervenciju u cilju razvoja i uspostavljanja tržišnih institucija, koje će stvoriti pretpostavke za civilizovanu kapitalističku tržišnu ekonomiju. Ovaj stav se temelji na uverenju da su ekonomski akteri pre svega socijalna bića, čije se ponašanje manifestuje unutar društveno konstruisanih institucionalnih struktura, a ne samo unutar bezličnog tržišnog procesa (Kregel and Matzner 1992). Razlog neuspeha političkih i ekonomskih reformi ne bi trebalo tražiti samo u presporoj ili prebrznoj liberalizaciji tržišta, već u sporom razvoju podržavajućih institucionalnih struktura. Stoga bi brzina institucionalnog razvoja trebalo da diktira tempo reformi (Marangos 2005).

Iz postkejnzijske perspektive, termin „institucionalna struktura“ opisuje skup pravila, normi i društvenih konvencija koje oblikuju ekonomsku aktivnost. Preciznije, institucije obuhvataju svojinske odnose, ugovore, pravni sistem i poslovnu praksu. Institucionalna struktura određuje kako se resursi alociraju, kako se preduzeća takmiče i kako se vrši raspodela dohotka. Institucije nisu samo neutralna ograničenja ekonomskih aktivnosti, već aktivno oblikuju načine na koje nacionalna ekonomija funkcioniše. U tom kontekstu, Robinson (Joan Robinson) naglašava da institucije kapitalizma nisu konstantne, već predstavljaju proizvod određenog istorijskog trenutka. Zbog toga vlada mora imati aktivnu ulogu u oblikovanju

institucionalne strukture, koja bi trebalo da podstiče ekonomski rast i stabilnost, te da smanjuje dohodne nejednakosti i siromaštvo.

Nasuprot postkejnzijancima, pristalice šok terapije zagovaraju brzu liberalizaciju ekonomije i ukidanje institucija planske ekonomije u što kraćem mogućem roku, ali smatraju da uspostavljanje institucija tržišne ekonomije treba da bude postepeni proces. Ističe se da jedino tržište može da stvori operativne institucije. Drugim rečima, slobodno delovanje tržišta, kroz sistem pokušaja i grešaka, tokom vremena će dovesti do pojave efikasne i održive institucionalne strukture, zbog čega treba izbegavati vladinu intervenciju, čak i po cenu sporijeg institucionalnog razvoja. Državno mešanje u institucionalni razvoj, prema njima, sputava delovanje tržišta i kao takvo je nepotrebno, a često i štetno, posebno kada vlada nema dovoljno znanja ili relevantnog iskustva, što je bio slučaj s postkomunističkim vladama na početku procesa tranzicije (Marangos 2005).

Rešenje za problem nedostatka znanja i iskustva u sprovođenju institucionalnih reformi, kreatori ekonomske politike u bivšim socijalističkim zemljama pronašli su u primeni preporuka neoliberalnih ekonomista iz Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke.² Uticaj stranaca na domaću ekonomiju bio je evidentan kroz donošenje zakona i sprovođenje reformi na širokom spektru, od tržišta rada, preko javnih finansija, do bankarskih pravila. Konačni ishod se ogledao u stvaranju institucionalnog okvira prilagođenog stranim investitorima, koji je omogućio da strani kapital stekne dominantnu poziciju u ključnim industrijama u ranoj fazi tranzicije (Drahokoupil 2009).

Osim MMF-a i Svetske banke, značajan uticaj na oblikovanje institucionalne strukture u posttranzicionim zemljama imale su i multinacionalne kompanije, kojima je dodeljena vodeća uloga u procesu privatizacije velikih društvenih preduzeća. Zbog nepostojanja domaće privatne štednje i problema vezanih za vaučersku privatizaciju, strano vlasništvo se nametnulo kao jedini prihvatljivi legalni način privatizacije. Strane kompanije su često bile jedini kupci preduzeća i kao takve su mogle određivati uslove po kojima preuzimaju preduzeća koja su ih zanimala. Ugovorni okviri za kupovinu preduzeća, uključujući fiskalne podsticaje vlade, često su bili dogovarani od slučaja do slučaja, čineći proces privatizacije arbitrarnim,

2 Na primer, od 2000. godine Republika Srbija je zaključila ukupno devet aranžmana sa MMF-om, od kojih su većina bili *stand-by* aranžmani i instrumenti za koordinaciju politika. Strukturne i institucionalne reforme bile su integralni deo gotovo svakog aranžmana sa MMF-om. U tom istom periodu, Srbija je sa Svetskom bankom potpisala brojne sporazume koji obuhvataju različite oblasti, od modernizacije poreske administracije, preko finansiranja projekata u oblasti konkurentnosti i zapošljavanja, do unapređenja elektronske uprave.

a u nekim slučajevima čak i koruptivnim. Mnoga preduzeća koja nisu bila konkurentna zatvorena su, što je dovelo do rasta nezaposlenosti, dohodnih nejednakosti i siromaštva.

Bitno je istaći da tranzicija nije bila samo proces učenja za uključene zemlje, već i za međunarodne finansijske institucije i multinacionalne kompanije (Zecchini 1995). Implicitni cilj šok terapije bio je rušenje bilo koje institucionalne barijere koja bi kočila prodor, uticaj i moć stranog kapitala (Bitzenis and Marangos 2007). Drugim rečima, neoliberalni ekonomisti su imali mnogo znanja o upravljanju tržišnom ekonomijom, ali vrlo malo o stvaranju tržišne ekonomije u uslovima institucionalnog vakuuma. Međutim, ova činjenica nije sprečavala zagovornike neoliberalnog Vašingtonskog konsenzusa da u ulozi visoko plaćenih „misionara“ ubeđuju reformatore u bivšim komunističkim zemljama da „stisnu zube“, obećavajući da će nakon kratkotrajnih poteškoća doći bolji dani u budućnosti (Cox 1998).

Iz postkejnzijanske perspektive, dominantna uloga stranog kapitala u postkomunističkim zemljama ima dublje korene od institucionalnog vakuuma nastalog ukidanjem institucija centralno planske ekonomije, kašnjenja u razvoju nove institucionalne strukture ili nedostatka domaće štednje u procesu privatizacije državnih preduzeća. Kapitalistička ekonomija odlikuje se asimetrijom moći između korporativnog kapitala i radnika, u korist kapitala. Nivo proizvodnje, zaposlenost i dohodak primarno zavise od odluka koje donose investitori, a ne od domaćinstava ili pojedinačnih potrošača. Posmatrano kroz makroekonomske relacije, investiciona potrošnja je nezavisna, dok je lična potrošnja zavisna varijabla koja se menja sa promenama u dohotku. Investicije su motivisane mogućnošću prisvajanja profita, zbog čega svaka realistična makroekonomska analiza mora kao polaznu tačku uzeti u obzir očekivanja korporativnog kapitala o profitabilnosti investicija (John Edward King 2015).

U okolnostima kada je domaća štednja oskudna, investicije ne mogu da ostvare očekivanu ulogu u ekonomskom razvoju, zbog čega se nacionalna ekonomija suočava s niskim nivoima proizvodnje, zaposlenosti i zarada. Na prvi pogled, nedostajuću domaću štednju mogu kompenzovati SDI. Štaviše, osim kapitala, strana ulaganja donose nove tehnologije, znanja i iskustva te olakšavaju integraciju nacionalne ekonomije u globalne ekonomske procese. Zbog toga ne iznenađuju naponi bivših socijalističkih zemalja u privlačenju stranog kapitala. Međutim, ono što se često previda u ovoj računici jeste da doprinos stranih direktnih investicija domaćoj ekonomiji zavisi od nacionalne kontrole nad stranim kapitalom.

Uloga vlade nije da dereguliše i liberalizuje ekonomiju, kako to predviđaju neoklasična teorija i neoliberalna ideologija, već da stvori regulatorni okvir, podstiče institucionalne promene, unapređuje veštine i usvaja

pozitivne razvojne strategije. Posledice implementacije preporuka neoliberalne politike, koja favorizuje strani kapital, manifestuju se kroz proces deindustrijalizacije domaće ekonomije i veliku i rastuću zavisnost od multinacionalnih kompanija. Ovo se događa zato što domaća proizvodnja, koju odlikuje nizak tehnološki nivo i produktivnost, ne može da opstane u liberalnom i neregulisanoj okruženju (Arestis, Philip and Paliginis, Eleni 2001). Adekvatna institucionalna struktura, aktivna državna intervencija i planiranje prioritarnih oblasti za javne investicije od ključnog su značaja za ekonomski razvoj, o čemu govore uspešni primeri novoindustrijalizovanih zemalja, poput Singapura, Tajvana i Južne Koreje. Ilustracije radi, tokom 1950-ih godina, Južna Koreja je bila jedna od najsiromašnijih zemalja na svetu. Međutim, zahvaljujući primeni koncepta „razvojnističke države“ (engl. *developmental state*), Južna Koreja se transformisala u desetu najveću ekonomiju sveta. Danas je to visokoindustrijalizovana zemlja i globalni lider u inovacijama i tehnologiji, sa bruto domaćim proizvodom po stanovniku koji se nalazi na nivou proseka najbogatijih zemalja sveta (Soh, Koh, and Aridi 2023).

Doprinos postkejnzijanzima konceptu „razvojnističke države“ ogleda se u stvaranju novog razvojnog modela (engl. *new developmentalism*), ne samo kao konzistentne teorije, već i kao praktične politike privrednog razvoja (Bresser-Pereira 2016). Za razliku od klasičnog modela razvoja (engl. *classical developmentalism*), novi model ističe da industrijska politika sama po sebi nije dovoljna za repliciranje obrasca razvoja novoindustrijalizovanih zemalja Istočne Azije. U dodatku industrijske politike, potrebna je adekvatna makroekonomska politika koja, odražavajući postkejnzijanska stanovišta, odbacuje koncept privrednog razvoja zasnovanog na stranoj štednji (Bresser-Pereira 2019).

Završavajući ovaj sažeti pregled postkejnzijanskog pogleda na tranziciju i ulogu stranih direktnih investicija u ekonomskoj transformaciji i privrednom razvoju, korisno je ukazati na specifičnosti postkejnzijanzima u poređenju sa dominantnom neoklasičnom analizom na području tehnika istraživanja. Postkejnzijanci smatraju ekonomiju otvorenim sistemom, odbacujući neoklasične pretpostavke o pravilnostima kretanja ekonomskih pojava i izražavaju rezerve prema primeni formalnih metoda istraživanja, posebno u vezi sa upotrebom matematike, odnosno ekonometrije, u ekonomskim analizama (Lawson 1999). Rezerva, naravno, ne znači automatsko odbacivanje prednosti ekonometrijskih tehnika poput preciznosti, transparentnosti i demonstrativnog zaključivanja (Backhouse 1998). Međutim, ne prihvata se ideja da je ekonometrijski pristup jedini put ka rigoroznosti i izbegavanju grešaka u ekonomskoj nauci, posebno ne u trenutnom obliku.

Iz postkejnzijske perspektive, ekonometrijske tehnike nisu neutralne. Njihova upotrebljivost je ograničena na određene probleme uz prethodno ispunjavanje određenih uslova, uz stalno prisutan rizik da istraživači, fokusirani na ekonometrijske proračune, zanemare ograničen i nesavršen karakter ljudskog znanja (J. E. King 2015). Drugim rečima, iako su ekonometrijske tehnike moćni alati, nisu nepogrešive i nepristrasne. Zbog toga je ključno pitanje postkejnzijske metodološke rasprave identifikacija oblasti u kojima se ekonometrijske tehnike mogu bezbedno koristiti, uz odgovornost za njihovu pažljivu i diskretnu primenu (Chick 1998; Jespersen, Chick, and Tieben 2023; J. E. King 2015). Uzimajući u obzir problem dostupnosti podataka o razlikama u kvalitetu radnih mesta između stranih i domaćih kompanija koje posluju u Republici Srbiji, kao i rezervu postkejnzijske škole u pogledu upotrebe ekonometrijskih metoda u ekonomskim istraživanjima, ograničili smo naš izbor istraživačkih tehnika na pregled i diskusiju stilizovanih činjenica.³

Stilizovane činjenice i diskusija iz srpske ekonomije

Ključna karakteristika strukturnih reformi u Republici Srbiji, sprovedenih tokom poslednje dve decenije, jeste prilagođavanje institucionalnog okvira nacionalne ekonomije potrebama i zahtevima stranih investitora. Uticaj stranog kapitala na reforme nije specifičan samo za Srbiju; to je zajednička odlika i drugih zemalja koje prolaze, ili su prošle, kroz proces ekonomske i društvene tranzicije. Ono što Srbiju izdvaja, posebno u poređenju sa uspešnim posttranzicionim ekonomijama, jeste činjenica da uticaj multinacionalnih kompanija na nacionalnu ekonomiju tokom vremena ne slabi – što bi se očekivalo ako bi preovladavala razvojna komponenta ulaska stranog kapitala – već se, naprotiv, pojačava i formalizuje na najvišim nivoima vlasti.

Kao ilustraciju ovog trenda možemo navesti formiranje radne grupe od strane Vlade Republike Srbije i Saveta stranih investitora, sa zadatkom da

3 Najrelevantnija baza podataka za potrebe našeg istraživanja jeste baza podataka Republičkog zavoda za statistiku o poslovanju preduzeća posmatranih po oblicima svojine. Međutim, fokus te statistike je pretežno na indikatorima uspešnosti poslovanja. Baza podataka ne sadrži informacije o zaradama i drugim uslovima rada koji su neophodni za izvođenje zaključaka o razlikama u kvalitetu radnih mesta. U nastojanju da dobijemo podatke iz alternativnih izvora, kontaktirali smo Razvojnu agenciju Srbije, nadležnu za administraciju subvencija stranim investitorima, koja bi, po prirodi svog posla, trebalo da raspolaze podacima o poslovanju stranih kompanija. Nažalost, nismo uspjeli da dođemo do željenih podataka. Umesto pristupa objedinjenoj bazi podataka, Agencija nas je uputila na pregled pojedinačnih ugovora, koji zbog svoje prirode, jer se određeni podaci tretiraju kao poslovna tajna, i njihove brojnosti, čine da traženi podaci praktično nisu dostupni naučnoj zajednici.

definiše konkretne mere za sprovođenje preporuka iz „Bele knjige“ Saveta stranih investitora i da prati njihovo sprovođenje. Postavljeni cilj je da se svake godine implementira najmanje polovina svih preporuka koje objavi Savet stranih investitora. Značaj koji se pridaje ovom pitanju dodatno ističe podatak da radnom grupom predsedava sam predsednik Vlade i da je grupa obavezna da podnosi izveštaje Vladi najmanje svakog kvartala (videti više: Odluka o obrazovanju Radne grupe za sprovođenje preporuka iz „Bele knjige“ Saveta stranih investitora, Službeni glasnik RS, br. 8/2017).

Na prvi pogled, činjenica da je formirano telo za neposredni dijalog između vlade i udruženja koje zastupa interese multinacionalnih kompanija u Srbiji ne budi zabrinutost, s obzirom na to da se radi o preduzećima koja su znatno različita od domaćih, donose nove tehnologije i znanja, i imaju nesrazmerno veliko učešće u zaposlenosti i izvozu. Štaviše, sigurno da koristi od implementacije preporuka za poboljšanje poslovnog ambijenta nisu ograničene isključivo na strani kapital i da u izvesnoj meri koristi uživaju i domaća preduzeća. Međutim, detaljnim uvidom u sadržaj preporuka uočava se da one prevazilaze konvencionalne kanale uticaja, obuhvatajući mnogobrojna i vrlo konkretna uputstva za promenu zakonodavnog i regulatornog okvira, primarno sa ciljem privlačenja i održavanja stranih investicija.

Iako interes multinacionalnih kompanija, naročito kada je reč o radnim uslovima i zaštiti životne sredine, često ne odražava javni interes, stranom kapitalu je dodeljena vodeća uloga u oblikovanju institucionalne strukture srpske ekonomije. Jasan dokaz ove tvrdnje su ocene sprovedenih reformi od strane stranih investitora koji posluju u Srbiji, koje su detaljno izložene u „Belim knjigama“. Analiza ovih ocena ukazuje na to da je Srbija tokom poslednje dve decenije kontinuirano razvijala i menjala svoj institucionalni okvir i prilagođavala ekonomsku politiku zahtevima multinacionalnih kompanija u skoro svim oblastima, uključujući infrastrukturu, nekretnine i izgradnju, tržište rada, zakonodavstvo o privrednim društvima, sudski postupak, javne nabavke, carine, poreze i zaštitu životne sredine. Ako se fokusiramo isključivo na tržište rada, dolazimo do podatka da je samo u periodu od 2014. do 2022. godine usvojeno više od 65% preporuka stranih investitora vezanih za izmene radno-pravne regulative u pravcu veće fleksibilizacije tržišta rada (Savet stranih investitora 2022).

Podrška stranim investitorima u Srbiji, osim kroz prilagođavanje institucionalnog okvira njihovim potrebama i zahtevima, manifestuje se i kroz konkretne finansijske mere u vidu novčanih davanja stranim kompanijama. Politika subvencionisanja stranih investicija predstavlja konstantan pravac Vlade od početka procesa tranzicije, kada je osnovano posebno telo – Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA). Od 2016. godine ova funkcija je prenesena na Razvojnu agenciju Srbije, čiji je

primarni zadatak da kroz finansijske olakšice i subvencije privuče i zadrži strani kapital u Srbiji.⁴

Iako nema javno dostupnih podataka o tačnom iznosu novca iz budžeta koji je dodeljen stranim investitorima preko Razvojne agencije Srbije, odnosno SIEPE, procene sugerišu da su u pitanju značajna sredstva, koja su se iz godine u godinu povećavala.⁵ Uopštenu sliku možemo steći uvidom u podatke Ministarstva finansija o subvencijama za investicije, koje obuhvataju strana i domaća ulaganja. Prema budžetu za 2023. godinu, jedino subvencije za poljoprivredu i energetiku nadmašuju sredstva namenjena privatnim investitorima. Drugim rečima, državna podrška stranim investitorima u Srbiji veća je od subvencija namenjenih obrazovanju i nauci, vazdušnom, železničkom i drumskom saobraćaju, kao i od subvencija za zaštitu životne sredine i kulture. Namereno kažemo stranim investitorima, jer domaći investitori, iako normativno izjednačeni sa stranim, u praksi imaju vrlo mali udeo u ukupnom obimu odobrenih subvencija. Na primer, istraživanje profesora Filipovića sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu o stranim ulaganjima u Srbiji pokazuje da su strani investitori imali udeo od preko 90% u ukupnim subvencijama za podsticanje investicija u periodu od 2006. do 2019. godine (Žarković 2021).

Podaci o kretanju stranih i domaćih investicija ukazuju na to da institucionalni okvir i ekonomska politika u Srbiji favorizuju strana u odnosu na domaća preduzeća. S jedne strane, Srbija prednjači, ne samo u regionu već i u Evropi, po učešću SDI u BDP-u i SDI po glavi stanovnika. S druge strane, Srbija je rangirana ispod proseka u odnosu na susedne zemlje kada je reč o učešću domaćih privatnih i javnih investicija u BDP-u (The Vienna Institute for International Economic Studies 2023). Strana ulaganja često se proglašavaju projektima od strateškog značaja za zemlju, zbog čega vlada primenjuje diskrecione mere u korist stranog kapitala. Kao posledica, multinacionalne kompanije u Srbiji ne samo da primaju više subvencija od domaćih preduzeća, već se i suočavaju sa manjim transakcionim troškovima poslovanja. Ako ste strana kompanija, manja je verovatnoća da ćete se suočiti sa problemima nepoštovanja zakona i korupcije; birokratske procedure su obično kraće i jednostavnije, a infrastrukturni problemi

4 Slične agencije postoje i u drugim zemljama bivše Jugoslavije: Investiraj Severna Makedonija (Invest North Macedonia – Severna Makedonija), Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini (Bosna i Hercegovina), Agencija za investicije i konkurentnost (Hrvatska), Crnogorska investiciona agencija (Crna Gora), SPIRIT Slovenia, Public Agency for Entrepreneurship, Internationalization, Foreign Investments and Technology (Slovenija).

5 Prosečna godišnja izdvajanja za ovu namenu u periodu 2016–2020. godine iznosila su 75 miliona evra, u 2022. godini taj iznos je skoro dupliran uz rekordno povećanje na 215 miliona evra u 2023. godini (Ministarstvo Finansija Republike Srbije 2023).

se lakše rešavaju. Alternativno objašnjenje za zaostajanje domaćih u odnosu na strane investicije moglo bi biti da preduzeća u stranom vlasništvu u većoj meri istiskuju domaća preduzeća, umesto da se s njima povezuju. Međutim, činjenica da se veliki broj multinacionalnih kompanija koje posluju u Srbiji bavi proizvodnjom namenjenom izvozu i pri tome angažuju domaća preduzeća kao kooperante, čini se kao verodostojnije objašnjenje privilegovanog tretmana stranih kompanija.

Multinacionalne kompanije predstavljaju značajne poslodavce u Srbiji. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u 2021. godini, svaki četvrti zaposleni u poslovnom sektoru u Srbiji bio je angažovan u preduzeću u većinskom stranom vlasništvu. Štaviše, ako se izuzmu zaposleni u državnim preduzećima, dolazimo do podatka da je svaki drugi radnik u Srbiji bio zaposlen u stranoj kompaniji.⁶ Visoko učešće stranog kapitala u ukupnoj zaposlenosti u Srbiji determinisano je uglavnom sektorskom distribucijom stranog kapitala, ali i politikom subvencionisanja investicija, u kojoj se kao ključni kriterijumi za odobravanje sredstava, pored visine ulaganja i stepena razvijenosti lokalne samouprave u koju se investira, uzima u obzir i broj novootvorenih radnih mesta.

Kreatori javnih politika u Srbiji, kao dodatni argument kojim se opravdavaju visoki izdaci za subvencionisanje stranih ulaganja, pored broja novootvorenih radnih mesta, ističu i veće prosečne zarade u sektorima ekonomije koji su u stranom vlasništvu u poređenju sa onima u kojima dominira domaći kapital. Činjenica da strane kompanije bolje plaćaju domaće radnike nije iznenađujuća, s obzirom na to da statistički podaci pokazuju da su u pitanju preduzeća koja ostvaruju veći poslovni dobitak, generišu veću dodatnu vrednost i da su značajni izvoznici (Burzanović 2023). Takođe, upotreba naprednije tehnologije, koja je karakteristična za strane investitore, zahteva angažovanje kvalifikovanijih, talentovanijih i iskusnijih radnika, čije su zarade, po toj osnovi, veće od prosečnih.

Međutim, ne bi trebalo automatski izjednačavati broj radnih mesta sa njihovim kvalitetom, koji se meri visinom zarade i sigurnošću zaposlenja. Upravo ova razlika između kvantiteta i kvaliteta radnih mesta predstavlja osnovni argument za preispitivanje ne samo ekonomske efikasnosti politike subvencionisanja stranih ulaganja, već i ukupnog modela razvoja zasnovanog na SDI. Zvanična statistika pokazuje da je najveći broj radnih mesta povezanih sa stranim kapitalom otvoren u prerađivačkoj industriji. Analizirajući razlike u zaradama između stranih i domaćih preduzeća,

⁶ U pitanju je statistika zaposlenih u preduzećima (330519 zaposlenih u stranim preduzećima prema 1255247 zaposlenih u svim preduzećima), a ne ukupne zaposlenosti (2273591) koja je širi pojam i obuhvata, osim zaposlenih u preduzećima, lica koja rade u državnoj administraciji i samozaposlene.

dolazimo do zaključka da je jaz u zaradama najmanji upravo u prerađivačkoj industriji. Drugim rečima, iako priliv stranog kapitala dovodi do rasta zarada, pozitivan uticaj SDI na zarade uglavnom se koncentriše u sektorima ekonomije koji imaju najmanji potencijal za rast zarada kao rezultat priliva stranog kapitala. Činilac koji dodatno relativizira efekte SDI na zarade jeste da deo troškova rada u stranim kompanijama, koji se u zvaničnoj statistici tretiraju kao zarade, zapravo snosi vlada; putem fiskalnih podsticaja stranim investitorima, ili otpisivanjem prethodnih dugovanja preduzeća prema radnicima u procesu privatizacije.

Sektorska distribucija SDI u Srbiji poboljšana je u smislu veće koncentracije u sektorima s višom dodatnom vrednošću tokom poslednjih godina. Ključni faktor koji je pokrenuo ovu promenu bio je stupanje na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom 2013. godine, čime je Srbija zvanično dobila status zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Sličan trend uočljiv je i u novim postkomunističkim zemljama članicama Evropske unije (Stojčić, Vojinić, and Aralica 2018), u kojima je struktura SDI unapređena paralelno s napretkom u procesu evropskih integracija.

Prilikom razmatranja efekata SDI na zarade u Srbiji, potrebno je imati u vidu da su koristi od zapošljavanja u stranim kompanijama nejednako distribuirane među radnicima. U pitanju je opšti trend da su nejednakosti u zaradama između radnika na bolje i slabije plaćenim radnim mestima veće u stranim, nego u domaćim preduzećima, što potvrđuju, između ostalog, empirijska istraživanja u posttranzicionim ekonomijama (Drahokoupil and Piasna 2018). Nažalost, zvanična statistika zarada u Srbiji ne pruža precizne podatke o nejednakostima unutar stranih i domaćih preduzeća, ali opštu sliku možemo steći poređenjem prosečnih i medijalnih zarada u sektorima koji su najviše privukli SDI. Veliki jaz između prosečne i medijalne zarade sugerise da relativno mali broj radnika prima najviše zarade, dok mali jaz ukazuje na kondenzovanu distribuciju zarada. Prema najnovijem istraživanju o medijalnim zaradama Republičkog zavoda za statistiku (Smiljković et al. 2020), sektori u kojima je najprisutniji strani kapital istovremeno su sektori ekonomije u kojima je jaz između prosečne i medijalne zarade iznad proseka za Srbiju. Takav nalaz neposredno ide u prilog tvrdnji da su najveće koristi od priliva SDI u Srbiji koncentrisane na mali broj radnika na vodećim pozicijama u stranim kompanijama.

Ukupno gledano, izloženi nalazi ukazuju na postojanje nedovoljne usklađenosti u Srbiji između javnog interesa, iskazano kroz očekivanje da će SDI rezultirati ne samo povećanjem broja, već i poboljšanjem kvaliteta radnih mesta, i interesa stranog kapitala, koji se ogleda u intenzivnom korišćenju netržišnih podsticaja od strane vlade kao kompenzacije za institucionalne nedostatke s kojima se strane kompanije suočavaju u Srbiji. Ovakvi

rezultati u velikoj meri odražavaju teorijske stavove postkejnzijanske ekonomske teorije o negativnim efektima stranog kapitala na nacionalnu ekonomiju, koji su uzrokovani odsustvom adekvatne institucionalne strukture i dugoročne razvojne politike.

Uzrok ove neusklađenosti može se tražiti u pristupu kreatora javnih politika u Srbiji, koji se oslanjaju na SDI kao na jedan od ključnih mehanizama za rešavanje brojnih makroekonomskih i strukturnih neravnoteža. Pri tome, kvalitativna poboljšanja na tržištu rada uzimaju se u obzir kao bitan, ali ne i primaran kriterijum u formulisanju politika prema stranim investitorima. Doprinos stranog kapitala srpskoj ekonomiji može se grupisati u četiri područja: rast zaposlenosti i lične potrošnje, rast fiskalnih prihoda i javne potrošnje, transfer tehnologija i diversifikacija privredne strukture, te devizni prilivi i stabilnost kursa dinara. Detaljnijim uvidom u ove relacije dobijamo odgovor na pitanje zašto SDI imaju prioritet, čak i kada izostaju očekivani efekti na tržištu rada.

SDI, posebno u kontekstu subvencionisanja stranih ulaganja koja su usmerena na otvaranje radnih mesta, direktno doprinose povećanju zaposlenosti, a samim tim i lične potrošnje. Pozitivan uticaj na ličnu potrošnju SDI se ostvaruje ne samo zapošljavanjem nezaposlenih, već i realokacijom već zaposlenih radnika između domaćih i stranih preduzeća. Privučeni boljim zaradama i uslovima rada, radnici često prelaze iz domaćih u novootvorene strane filijale. Dodatna konkurencija na tržištu rada u krajnjoj instanci dovodi do rasta zarada i tako lične potrošnje.

SDI ne samo da povećavaju ličnu potrošnju, već imaju i značajan uticaj na javnu potrošnju. Multinacionalne kompanije su među najvećim poslodavcima i poreskim obveznicima u Srbiji. Naplata korporativnih poreza i poreza na dohodak direktno doprinosi povećanju budžetskih prihoda, što omogućava veću javnu potrošnju i doprinosi rastu blagostanja u društvu. Pozitivan uticaj SDI na javne finansije ostvaruje se i na posredan način, kroz veću naplatu poreza na potrošnju i smanjenje javnih rashoda namenjenih socijalnoj pomoći, posebno u uslovima kada priliv stranog kapitala prati rast zaposlenosti i zarada.

SDI predstavljaju ne samo izvor kapitala, već su strana ulaganja takođe povezana sa transferom novih tehnologija, znanja i veština u srpsku ekonomiju. Stoga je priliv stranog kapitala moguće posmatrati i iz ugla osavremenjavanja postojećih i nastanka novih industrija. Diversifikacija privredne strukture olakšava integraciju nacionalne ekonomije u globalne ekonomske tokove, čime se povećava njena otpornost na spoljne šokove (Milošević and Miljković 2022).

SDI igraju ključnu ulogu u održavanju kursa dinara unutar željenih granica, što ima snažan uticaj na makroekonomsku stabilnost i životni standard

u Srbiji. Jedan od glavnih izazova sa kojima se srpska ekonomija suočava je visok deficit platnog bilansa, odnosno veći odliv nego priliv deviza kroz realne ekonomske tokove. U takvim okolnostima, postoji stalni pritisak na Narodnu banku Srbije, u uslovima rukovođeno fluktuirajućeg deviznog kursa, da interveniše na deviznom tržištu u cilju sprečavanja prekomernog pada vrednosti dinara. Kurs dinara direktno utiče na životni standard, posebno uzimajući u obzir visoku evroizaciju srpske ekonomije. Takođe, postoji politički motiv da se makroekonomski pokazatelji, kao što su nivo BDP-a, javni dug ili budžetski deficit, izraženi u evrima, prikažu povoljnije nego što su rezultati realne ekonomije. SDI su nezamenljive u ovom kontekstu, jer devizni priliv koji proizlazi iz stranih ulaganja i doznaka iz inostranstva omogućava pokrivanje deficita u razmeni sa inostranstvom.

Prilikom razmatranja opisanih relacija, važno je primetiti da između ciljeva: rast lične potrošnje, rast javne potrošnje, diversifikacija privredne strukture i stabilnost nacionalne valute, mogu postojati odnosi komplementarnosti, ali i odnosi supstitucije. Suočeni sa izborom između međusobno konkurentnih ciljeva koji se mogu postići posredstvom SDI, kreatori javnih politika u Srbiji često žrtvuju kvalitet radnih mesta zarad ostvarivanja drugih makroekonomskih ciljeva.

Zaključci i preporuke za kreatore javnih politika

Efekte SDI na tržište rada u Republici Srbiji predstavljaju kontroverznu temu, uzimajući u obzir ulogu koju strani kapital ima u oblikovanju institucionalnog okvira srpske ekonomije i visinu fiskalnih podsticaja namenjenih privlačenju i zadržavanju stranih investitora s jedne strane, i kvalitet kroz takvu politiku stvorenih radnih mesta s druge strane. U radu prezentovane stilizovane činjenice pokazuju postojanje jaza na relaciji javni interes – interes stranog kapitala, što se primarno može objasniti time da SDI iz perspektive kreatora javnih politika u Srbiji služe za rešavanje većeg broja makroekonomskih i strukturnih neravnoteža, pri čemu je kvalitet radnih mesta bitan, ali ne i odlučujući faktor u određivanju politike prema stranim investitorima.

Postkejnzijanska stanovišta o tranziciji i stranom kapitalu omogućavaju ne samo bolje razumevanje rezultata procesa tranzicije i ponašanja stranih kompanija u Srbiji, već i predstavljaju korisnu osnovu za prepoznavanje načina uspostavljanja civilizovanog tržišno-kapitalističkog društva. U tom kontekstu, zadatak vlade nije samo da dereguliše i liberalizuje ekonomiju prateći potrebe i zahteve stranog kapitala i međunarodnih finansijskih institucija, već i da stvori predvidiv regulatorni okvir, podstiče progresivne institucionalne promene, usvaja i primenjuje razvojne politike vodeći se

primerima uspešnih novoindustrijalizovanih i posttranzicionih zemalja, inicira i podržava poslovne modele povezane sa transferom novih tehnologija i znanja.

Razmatrajući rezultate strukturnih reformi i politika namenjenih privlačenju SDI na zapošljavanje u Republici Srbiji, moguće je izvesti nekoliko preporuka za kreatore javnih politika. Prvo, kriterijumi za subvencionisanje stranih ulaganja trebalo bi da obuhvate kvalitativnu komponentu pored postojećih uslova koji se odnose na broj radnih mesta, visinu investicija i stepen razvijenosti lokalne samouprave u kojoj se investira. Pod „kvalitetnom komponentom“ investicija pre svega mislimo na industriju u koju ulazi strani kapital, potencijal povezivanja sa domaćim preduzećima, kao i na vrstu radnih mesta koja se otvaraju – da li su u pitanju stabilna, visoko plaćena i radna mesta intenzivna u znanju i inovacijama, ili se radi o prekarnim poslovima.

Drugo, sindikati i domaći investitori moraju biti ravnopravnije uključeni u proces strukturnih reformi, za razliku od postojeće prakse koja favorizuje strani kapital i preporuke međunarodnih finansijskih organizacija. Imajući u vidu da sindikati i domaći investitori bolje poznaju lokalno poslovno okruženje, uslove rada i društvene odnose, njihovo uključivanje osigurava da reforme budu zasnovane na realnim pretpostavkama i efikasne u ostvarivanju zacrtanih ciljeva. Posebnu pažnju treba posvetiti sindikatima, kao balansu interesima vlasnika kapitala, kako bi se osiguralo da promene na tržištu rada budu pravedne i inkluzivne.

Treće, domaći investitori bi trebalo da budu stvarno, a ne samo formalno, izjednačeni sa stranim investitorima prilikom konkurisanja za subvencije i tokom realizacije projekata. Svi relevantni zakoni i propisi moraju se jednako primenjivati na domaće i strane investitore, bez ikakvih predrasuda ili preferencijalnog tretmana. Imajući u vidu da su domaća preduzeća često manje konkurentna u odnosu na strana preduzeća, vlada bi trebalo da kroz modele privatno-javnog partnerstva doprinese ojačanju domaćeg sektora ekonomije.

Na kraju, neophodno je obezbediti veću transparentnost u procesu subvencionisanja stranih investitora i omogućiti da podaci o odobrenim sredstvima budu javno dostupni, kako bi se doprinelo većoj uključenosti akademske zajednice i stručne javnosti u kreiranje javnih politika na ovom području.

Literatura

- Agiomirgianakis, G. M., D. Asteriou, and K. Papatoma. 2004. 'The Determinants of Foreign Direct Investment'. Pp. 83–101 in *Aspects of Globalisation: Macroeconomic and Capital Market Linkages in the Integrated World Economy*, edited by C. Tsoukis, George M. Agiomirgianakis, and T. Biswas. Boston, MA: Springer US.
- Arestis, Philip, and Paliginis, Eleni. 2001. 'Globalisation of Production and Industrialisation in the Periphery: The Case of the EU and NAFTA'. Pp. 215–29 in *Foundations of International Economics: Post-Keynesian Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Arsić, Miloško, Saša Randelović, and Aleksandra Nojković. 2019. 'Uzroci i posledica niskih investicija u Srbiji', u *Ekonomska politika Srbije u 2019. godini*, str. 43–60. Beograd: NDES sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu..
- Backhouse, Roger E. 1998. 'If Mathematics Is Informal, Then Perhaps We Should Accept That Economics Must Be Informal Too'. *The Economic Journal* 108 (451): 1848–58. doi: 10.1111/1468-0297.00380.
- Bailey, David, and Nigel Driffield. 2007. 'Industrial Policy, FDI and Employment: Still "Missing a Strategy"'. *Journal of Industry, Competition and Trade* 7 (3–4): 189–211. doi: 10.1007/s10842-006-7185-8.
- Bailey, Nicholas. 2018. 'Exploring the Relationship between Institutional Factors and FDI Attractiveness: A Meta-Analytic Review'. *International Business Review* 27 (1): 139–48. doi: 10.1016/j.ibusrev.2017.05.012.
- Bellak, Christian, Markus Leibrecht, and Aleksandra Riedl. 2008. 'Labour Costs and FDI Flows into Central and Eastern European Countries: A Survey of the Literature and Empirical Evidence'. *Structural Change and Economic Dynamics* 19 (1): 17–37. doi: 10.1016/j.strueco.2007.03.001.
- Bitzenis, Aristidis, and John Marangos. 2007. 'Globalization and the Integration-Assisted Transition in Central and Eastern European Economies'. *Journal of Economic Issues* 41 (2): 427–34. doi: 10.1080/00213624.2007.11507030.
- Bitzenis, Aristidis P., and Vladimir P. Žugić. 2016. 'Barriers for FDI in Serbia: Evidence from the Manufacturing Sector'. *Global Business and Economics Review* 18 (2): 227. doi: 10.1504/GBER.2016.075526.
- Bogliaccini, Juan A., and Patrick J. W. Egan. 2017. 'Foreign Direct Investment and Inequality in Developing Countries: Does Sector Matter?' *Economics & Politics* 29 (3): 209–36. doi: 10.1111/ecpo.12098.
- Brada, Josef C., Ali M. Kutan, and Taner M. Yigit. 2006. 'The Effects of Transition and Political Instability on Foreign Direct Investment Inflows.: Central Europe and the Balkans'. *The Economics of Transition* 14 (4): 649–80. doi: 10.1111/j.1468-0351.2006.00272.x.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos. 2016. 'Reflecting on New Developmentalism and Classical Developmentalism'. *Review of Keynesian Economics* 4 (3): 331–52. doi: 10.4337/roke.2016.03.07.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos. 2019. 'From Classical Developmentalism and Post-Keynesian Macroeconomics to New Developmentalism'. *Brazilian Journal of Political Economy* 39: 187–210. doi: 10.1590/0101-31572019-2966.
- Broniatowska, Paulina, and Paweł Strawiński. 2021. 'Foreign- and Domestic Firm Ownership and Its Impact on Wages. Evidence from Poland'. *European Journal of Industrial Relations* 27 (4): 445–66. doi: 10.1177/0959680121996675.

- Burzanović, Milan. 2023. 'Poslovanje preduzeća u Republici Srbiji, prema oblicima svojine, 2018–2019.' Republički zavod za statistiku.
- Chick, Victoria. 1998. 'On Knowing One's Place: The Role of Formalism in Economics'. *The Economic Journal* 108 (451): 1859–69. doi: 10.1111/1468-0297.00381.
- Commander, Simon, Coricelli, Fabrizio, and Staehr, Karsten. 1991. 'Wages and Employment in the Transition to a Market Economy'. *Policy Research Working Paper Series*.
- Cox, Michael (ur.) 1998. *Rethinking the Soviet Collapse: Sovietology, the Death of Communism and the New Russia*. London ; New York: Pinter.
- Crescenzi, Riccardo, Ganau Roberto, and Michael Storper. 2022. 'Does Foreign Investment Hurt Job Creation at Home? The Geography of Outward FDI and Employment in the USA'. *Journal of Economic Geography* 22 (1): 53–79. doi: 10.1093/jeg/lbab016.
- Curwin, K. D., and M. C. Mahutga. 2014. 'Foreign Direct Investment and Economic Growth: New Evidence from Post-Socialist Transition Countries'. *Social Forces* 92 (3):1159–87. doi: 10.1093/sf/sot128.
- Damijan, Jože, Črt Kostevc, and Matija Rojec. 2015. 'Growing Lemons or Cherries? Pre and Post-Acquisition Performance of Foreign-Acquired Firms in New EU Member States'. *The World Economy* 38 (4): 751–72. doi: 10.1111/twec.12176.
- De Mooij, Ruud A., and Sjev Ederveen. 2003. '[No Title Found]'. *International Tax and Public Finance* 10 (6): 673–93. doi: 10.1023/A:1026329920854.
- Delevic, Uros. 2020. 'Employment and State Incentives in Transition Economies: Are Subsidies for FDI Ineffective? The Case of Serbia'. *Transnational Corporations* 27 (2): 31–63. doi: 10.18356/a6f64950-en.
- Djankov, Simeon, and Peter Murrell. 2002. 'Enterprise Restructuring in Transition: A Quantitative Survey'. *Journal of Economic Literature* 40 (3): 739–92. doi: 10.1257/jel.40.3.739.
- Drahokoupil, Jan. 2009. *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The Politics of Foreign Direct Investment*. London and New York: Routledge.
- Drahokoupil, Jan, and Agnieszka Piasna. 2018. 'What Is behind Low Wages in Central and Eastern Europe?' *Post-Communist Economies* 30 (4): 421–39. doi: 10.1080/14631377.2018.1442037.
- Driffield, Nigel L., Sourafel Girma, Michael Henry, and Karl Taylor. 2010. 'Wage Inequality, Linkages and FDI'.
- Drobnjaković, Marija, Milena Panić, and Kokotović Kanazir Vlasta. 2023. 'Prostorni i strukturni dispariteti radne snage u Srbiji'. *Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva* 4 (1): 167–87. doi: 10.5281/zenodo.7983791.
- Earle, John S., Álmos Telegdy, and Gábor Antal. 2018. 'Foreign Ownership and Wages: Evidence from Hungary, 1986–2008'. *ILR Review* 71 (2): 458–91. doi: 10.1177/0019793917700087.
- Egger, Peter, and Robert Stehrer. 2003. 'International Outsourcing and the Skill-Specific Wage Bill in Eastern Europe'. *The World Economy* 26 (1): 61–72. doi: 10.1111/1467-9701.00510.
- Estrin, Saul. 2017. 'Foreign Direct Investment and Employment in Transition Economies'. *IZA World of Labor*. doi: 10.15185/izawol.330.
- Estrin, Saul, Jan Hanousek, Evžen Kočenda, and Jan Svejnar. 2009. 'The Effects of Privatization and Ownership in Transition Economies'. *Journal of Economic Literature* 47 (3): 699–728. doi: 10.1257/jel.47.3.699.

- Federico, Stefano, and Gaetano Alfredo Minerva. 2008. 'Outward FDI and Local Employment Growth in Italy'. *Review of World Economics* 144 (2): 295–324. doi: 10.1007/s10290-008-0148-x.
- Feenstra, Robert C., and Gordon H. Hanson. 1997. 'Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras'. *Journal of International Economics* 42 (3–4): 371–93. doi: 10.1016/S0022-1996(96)01475-4.
- Ferris, Stephen P., G. Rodney Thompson, and Calin Valsan. 1994. 'Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: The Case of Romania'. *Eastern European Economics* 32 (4): 81–95. doi: 10.1080/00128775.1994.11648538.
- Getzner, Michael, and Serhiy Moroz. 2020. 'Regional Development and Foreign Direct Investment in Transition Countries: A Case-Study for Regions in Ukraine'. *Post-Communist Economies* 32 (6): 813–32. doi: 10.1080/14631377.2020.1745564.
- Girma, Sourafel, and Holger Görg. 2006. 'Evaluating the Foreign Ownership Wage Premium Using a Difference-Indifferences Matching Approach'. *The Institute for International Integration Studies Discussion Paper Series*.
- Goldberg, Pinelopi Koujianou, and Nina Pavcnik. 2007. 'Distributional Effects of Globalization in Developing Countries'. *Journal of Economic Literature* 45 (1): 39–82. doi: 10.1257/jel.45.1.39.
- Hale, Galina, and Mingzhi Xu. 2019. 'FDI Effects on the Labor Market of Host Countries', u *Encyclopedia of International Economics and Global Trade*, str. 285–304, World Scientific.
- Hanousek, Jan, Evžen Kočenda, and Mathilde Maurel. 2011. 'Direct and Indirect Effects of FDI in Emerging European Markets: A Survey and Meta-Analysis'. *Economic Systems* 35 (3): 301–22. doi: 10.1016/j.ecosys.2010.11.006.
- Heyman, Fredrik, Fredrik Sjöholm, and Patrik Gustavsson Tingvall. 2007. 'Is There Really a Foreign Ownership Wage Premium? Evidence from Matched Employer–Employee Data'. *Journal of International Economics* 73 (2): 355–76. doi: 10.1016/j.jinteco.2007.04.003.
- Horvat, Branko. 1984. *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb: Globus.
- Iwasaki, Ichiro, and Masahiro Tokunaga. 2016. 'Technology Transfer and Spillovers from FDI in Transition Economies: A Meta-Analysis'. *Journal of Comparative Economics* 44 (4): 1086–1114. doi: 10.1016/j.jce.2016.10.005.
- Jespersen, Jesper, Victoria Chick, and Bert Tieben. 2023. *Routledge Handbook of Macroeconomic Methodology*. London: Taylor & Francis.
- Johnson, Andreas. 2006. *FDI Inflows to the Transition Economies in Eastern Europe: Magnitude and Determinants. Working Paper Series in Economics and Institutions of Innovation*. 59. Royal Institute of Technology, CESIS – Centre of Excellence for Science and Innovation Studies.
- Josifidis, Kosta, Novica Supic, and Sladjana Bodor. 2021. 'Distributional Effects of Foreign versus Domestic Investment: Evidence from Post-Communist EU Member States'. *Panoeconomicus* 68 (2): 187–211. doi: 10.2298/PAN2102187J.
- Josifidis, Kosta, Novica Supic, and Nikolina Doroskov. 2020. 'Foreign Direct Investment and Income Distribution: Evidence from Post-Communist New EU Member States'. *Eastern European Economics* 58 (6): 497–516. doi: 10.1080/00128775.2020.1762496.
- Jude, Cristina, and Monica Ioana Pop Silaghi. 2016. 'Employment Effects of Foreign Direct Investment: New Evidence from Central and Eastern European Countries'. *International Economics* 145: 32–49. doi: 10.1016/j.inteco.2015.02.003.

- King, J. E. 2015. *Advanced Introduction to Post Keynesian Economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- King, John Edward. 2015. *Advanced Introduction to Post Keynesian Economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kinoshita, Yuko, and Nauro F. Campos. 2003. 'Why Does Fdi Go Where It Goes? New Evidence From the Transition Economies'. *IMF Working Papers*.
- Kregel, J. A., and Egon Matzner. 1992. 'Agenda for the Reconstruction of Central and Eastern Europe'. *Challenge* 35 (5): 33–40. doi: 10.1080/05775132.1992.11471614.
- Lawson, Tony. 1999. 'Connections and Distinctions: Post Keynesianism and Critical Realism'. *Journal of Post Keynesian Economics* 22 (1): 3–14. doi: 10.1080/01603477.1999.11490224.
- Lipsey, Robert, Eric Ramstetter, and Magnus Blomstrom. 2000. *Outward FDI and Parent Exports and Employment: Japan, the United States, and Sweden*. w7623. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. doi: 10.3386/w7623.
- Lorentowicz, Andzelika, Dalia Marin, and Alexander Raubold. 2005. 'Is Human Capital Losing From Outsourcing? Evidence for Austria and Poland'. doi: 10.5282/UBM/EPUB.13475.
- Madžar, Ljubomir. 2019. Slabosti u investiranju kao ograničenje privrednog rasta u Srbiji (Obstacles in Investing as a Constraint on Economic Growth in Serbia. U: Zec M, Radonjić O (ur.) *Ekonomska politika Srbije u 2019. godini*, str. 75–92. Beograd: NDES sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Magda, Iga, and Katarzyna Sałach. 2021. 'Gender Pay Gaps in Domestic and Foreign-Owned Firms'. *Empirical Economics* 61 (4): 2237–63. doi: 10.1007/s00181-020-01950-z.
- Mahutga, Matthew C., and Nina Bandelj. 2008. 'Foreign Investment and Income Inequality: The Natural Experiment of Central and Eastern Europe'. *International Journal of Comparative Sociology* 49 (6): 429–54. doi: 10.1177/0020715208097788.
- Marangos, John. 2002. 'A Post Keynesian Critique of Privatization Policies in Transition Economies'. *Journal of International Development* 14 (5): 573–89. doi: 10.1002/jid.909.
- Marangos, John. 2005. 'Alternative Models of Transition and Institutional Development'. *Global Business and Economics Review* 7 (4): 390. doi: 10.1504/GBER.2005.008298.
- Marjit, Sugata, Hamid Beladi, and Avik Chakrabarti. 2004. 'Trade and Wage Inequality in Developing Countries'. *Economic Inquiry* 42 (2): 295–303. doi: 10.1093/ei/cbh061.
- Martins, Pedro S. 2004. 'Do Foreign Firms Really Pay Higher Wages? Evidence from Different Estimators'. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.617407.
- Mencinger, Joze. 2003. 'Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?' *Kyklos* 56 (4): 491–508. doi: 10.1046/j.0023-5962.2003.00235.x.
- Milošević, Radivoj, and Jovan Miljković. 2022. *Priručnik za privlačenje i realizaciju investicija na lokalnom nivou*. Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Stalna konferencija gradova i opština – Savez gradova i opština Srbije.

- Ministarstvo Finansija Republike Srbije. 2023. 'Makroekonomski Podaci'. <https://www.mfin.gov.rs//sr> (pristupljeno 2. jula 2023).
- Nikolić, Ivan. 2021. 'Does Foreign Investment Improve Technical Efficiency of Manufacturing: Evidence from the Republic of Serbia'. *Industrija* 49 (2): 43–55. doi: 10.5937/industrija49-34376.
- Odluka o obrazovanju Radne grupe za sprovođenje preporuka iz „Bele knjige” Saveta stranih investitora, Službeni glasnik RS, br. 8/. 2017.
- Oliveira, Pedro, and Rosa Forte. 2021. 'Labour Market Flexibility and FDI Attraction: A Macroeconomic Analysis'. *Panoeconomicus* 68 (3): 267–91. doi: 10.2298/PAN1801160300.
- Onaran, Özlem, and Engelbert-Richard Stockhammer. 2006. 'The Effect of FDI and Foreign Trade on Wages in the Central and Eastern European Countries in the Post-Transition Era: A Sectoral Analysis'. *The Effect of FDI and Foreign Trade on Wages in the Central and Eastern European Countries in the Post-Transition Era: A Sectoral Analysis*.
- Pavel, Jan, Jana Tepperová, and Markéta Arltová. 2021. 'Tax Factors Affecting FDI Allocation in the EU Post-Socialist States'. *Post-Communist Economies* 33 (6): 710–25. doi: 10.1080/14631377.2020.1827198.
- Perić, Milica. 2019. 'Impact of FDI Inflow on Average Wage and Employment in Serbia'. *Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*. doi: 10.7595/management.fon.2019.0007.
- Radenković, Ivan. 2016. 'Foreign Direct Investments in Serbia'. *Research Paper Series of Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe* 15: 2018.
- Rapaic, Stevan. 2017. 'The Impact of FDI on the Economic Development of Serbia'. *Ekonomika preduzeća* 65 (5–6): 381–92. doi: 10.5937/EKOPRE1706381R.
- Ratkaj, Ivan, Mikica Sibinović, and Emilija Manić. 2021. 'FDI in Serbia'. U J. I. Deichmann (ur.). *Foreign Direct Investment in the Successor States of Yugoslavia, Economic Geography*, str. 23–50. Cham: Springer International Publishing.
- Rejec, Matija, and Slavica Penev. 2011. 'Attractiveness of Western Balkan Countries for FDI'. *Book Chapters* 1: 27–46.
- Rong, Shu, Kai Liu, Si Huang, and Qi Zhang. 2020. 'FDI, Labor Market Flexibility and Employment in China'. *China Economic Review* 61: 101449. doi: 10.1016/j.chieco.2020.101449.
- Sachs, Jeffrey D. 1991. 'Crossing the Valley of Tears in East European Reform'. *Challenge* 34 (5): 26–34. doi: 10.1080/05775132.1991.11471532.
- Savet stranih investitora. 2022. 'Bela knjiga 2022 Predlozi za poboljšanje poslovnog okruženja u Srbiji, //Fic.Org.Rs/Projects/White-Book/White-Book-Publication/ (pristupljeno 15. juna 2023).
- Siddique, Hasinul Hussan, and Barjoyai Bin Bardai. 2023. 'Seventy Years of FDI Literature: Review, Comparison and Critique'. *ECONOMICS* 11(1): 195–221. doi: 10.2478/eoik-2023-0015.
- Smiljković, Milijana, Snežana Svetozarević, Dona Dimitrijević, and Melinda Tokai. 2020. Istraživanje o strukturi zarada, 2018. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Soh, Hoon Sahib, Youngsun Koh, and Anwar Aridi. 2023. *Innovative Korea: Leveraging Innovation and Technology for Development*. The World Bank.
- Stojić, Nebojša, Perica Vojinić, and Zoran Aralica. 2018. 'Trade Liberalization and Export Transformation in New EU Member States'. Elsevier, *Structural Change and Economic Dynamics* 47 (C): 114–26. //doi.org/10.1016/j.strueco.2018.08.004 (pristupljeno 2. jula 2023.).

- Strat, Vasile Alecsandru, Adriana Davidescu (Alexandru), and Andreea Maria Paul (Vass). 2015. 'FDI and The Unemployment – A Causality Analysis for the Latest EU Members'. *Procedia Economics and Finance* 23:635–43. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00448-7.
- Tanzi, Vito. 1996. 'Globalization, Tax Competition and the Future of Tax Systems!'. *IMF Working Papers* 1996 (141). doi: 10.5089/9781451928280.001.A001.
- The Vienna Institute for International Economic Studies. 2023. 'Wiiw FDI Database'. Retrieved 2 July 2023. <https://data.wiiw.ac.at/> (pristupljeno 2. jula 2023.).
- Tmusic, Marko, and Stevan Rapaic. 2022. 'Analiza Institucionalnih Determinanti Politike Privlačenja Stranih Direktnih Investicija u Srbiji'. *Srpska politička misao* 76 (2/2022): 27–54. doi: 10.22182/spm.7622022.2.
- Turnock, David, ed. 2017. *Foreign Direct Investment and Regional Development in East Central Europe and the Former Soviet Union: A Collection of Essays in Memory of Professor Francis 'Frank' Carter*. 1st ed. London: Routledge.
- Varblane, Urmas, Tomasz Mickiewicz, and Slavo Radošević. 2002. 'The Value of Diversity: Foreign Direct Investment and Employment in Central Europe During Economic Recovery'.
- Vodopivec, Milan. 1991. 'The Persistence of Job Security in Reforming Socialist Economies'. *Soviet Studies* 43 (6): 1011–25. doi: 10.1080/09668139108411980.
- Wilczynski, J. 1976. 'Socialist-Owned Multinationals'. U J. Wilczynski (ur.). *The Multinationals and East-West Relations, Trade Policy Research Centre*, str. 135–159. London: Palgrave Macmillan.
- Žarković, Zorica. 2021. 'Dosadašnji učinak subvencionisanja direktnih investicija: zamena za lošu poresku politiku'. *Biznis i finansije*, Biznis top 2020/21.
- Zecchini, Salvatore. 1995. 'The Role of International Financial Institutions in the Transition Process'. *Journal of Comparative Economics* 20 (1): 116–38. doi: 10.1006/jcec.1995.1006.
- Zulfiu Alili, Merita, and Nick Adnett. 2018. 'Did FDI Increase Wage Inequality in Transition Economies?' *International Journal of Social Economics* 45 (9): 1283–1304. doi: 10.1108/IJSE-09-2017-0373.

Novica Supić

FDI AND JOB QUALITY IN SERBIA: A POST-KEYNESIAN APPROACH

SUMMARY

The aim of this paper is to shed more light on the relationship between Foreign Direct Investment (FDI) and job quality in the Republic of Serbia from a Post-Keynesian perspective. The research findings indicate that the dominant role of foreign capital in shaping the institutional framework of the national economy, coupled with a generous foreign investor subsidy policy, has not led to the anticipated improvements in the quality of the Serbian labour market. These results are interpreted in the context of the extensive role assigned to FDI in the Serbian economy. Consequently, public policymakers, when faced with the dilemma of choosing between competing macroeconomic objectives achievable through foreign capital inflow, often do not prioritize job quality as a key determinant in formulating policies towards foreign investors.

KEYWORDS: Foreign direct investment, Labour market, Post-Keynesian economics, Post-transition countries